

תשובה בעניין השלכת נעלי המת לאשפה

שאלה: יש מנהג לזרוק את נעלי המת לאשפה והרי זה מנהג תמוה כי העושה כן עובר על "בל תשחית". האין זה מן הראוי לתת את נעלי המת לעניים ועל ידי כך לקיים מצות צדקה ומצות הלבשת ערומים?

תשובה: מנהג זה אינו נזכר בשלחן ערוך (עיין ביורה דעה שמ"ט: א'-ב' להלכות דומות) ואף לא בספרי הלכה מאוחרים כגון חכמת אדם (כלל קנ"ז: ג'-ד') או ערוך השלחן (ביורה דעה בסימן הנ"ל). הוא מופיע לראשונה במקורות שונים החל מן המאה התשע עשרה.¹ ר' שלום שכנא טשערניק כותב: "העולם תופסין לסכנה ללבוש מנעלים של מת". בדומה לו כותב ר' יקותיאל גרינוואלד: "מנהג העולם שלא לקבל ושלא לנעול מנעלים של מת". וכן מוסר ר' יחיאל מיכל טוקצ'נסקי: "... נעליו של המת נזהרין רבים שלא ללבשם". לאחרונה יצא לאור ספרו החדש של הרב יונה מצגר מתל אביב ואף הוא חושש "מנעלים שבהם נוהגים שלא להשתמש לאחר מותו". יתר על כן, שני פוסקים מזכירים מנהג עוד יותר מפתיע. ר' יהודה ליב צירלסון מוסר "שמחתים אותם לחתיכות קטנות שנזרקות לאיבוד או נשרפות" ור' עובדיה יוסף מספר: "וגם אני שמעתי כמה אנשים שעשו מעשה לאבדם ולחתכם בסכין לחתיכות קטנות כדי שלא ייכשלו בהם אחרים."

מהו המקור לאותו מנהג? חכמים רבים הצביעו על סימן בספר חסידים, חיבור שנכתב ברובו על ידי ר' יהודה החסיד באשכנז במאה הי"ג:²

ולא יעשה אדם צדקה בדבר שיש בו סכנה. לאחד ניתנו לו מנעלים של מת ורצה לתת אותם לעני. אמרו לו: 'ואהבת לרעך כמוך' (ויקרא י"ט: ח)! אלא תמכרם לגוי שלא יבא לידי סכנה שום יהודי, ויתן המעות לעני. (ספר חסידים, מהד' מרגליות, סימן תנ"ד עם תיקון אחד על פי הסימן המקביל בספר חסידים, מהד' וויסטינעצקי, סוף סימן תתשמ"ד)

יש להדגיש שלפי ספר חסידים רצוי למכור את הנעלים לגוי ולתת את המעות לעניים יהודיים. כלומר, גם לפי ספר חסידים אין סיבה לזרוק את נעלי המת לאשפה קל וחומר לחתוך אותן לחתיכות, לאבדן ולשרפן!

ברם, עלינו לברר מהו המקור לסימן זה ואיזו סכנה כרוכה בדבר. הפוסקים שטיפלו במנהג הציעו חמישה הסברים שונים לסימו הנידון. נתחיל בהסברים המשכנעים פחות ונסיים בהסבר הפשוט ביותר:

1) ר' ראובן מרגליות הצביע על אגדה על אשמדאי מלך השדים (גיטין ס"ח ע"ב). הלה שמע בן אדם האומר לרצען להכין לו מנעלים שיחזיקו מעמד לשבע שנים וחייך. כששאלוהו "למה חייכת" הסביר שאותו בן אדם לא יחיה אפילו שבעה ימים. והרי על סמך הסיפור הידוע על האיש שנטע חרוב לנכדו (תענית כ"ג ע"א) היינו מצפים שבניו של הנפטר יוכלו לנעול את מנעליו. ולכן אם אשמדאי חייך "מוכח שאין להשתמש במנעלים של אדם אחרי מיתתו". אין ספק שזהו הסבר מפולפל ומתוחכם אולם לפי פשוטו אין כאן קושי: אשמדאי חייך כי ידע **שאותו בן אדם** לא יזכה להשתמש במנעליו וכך הדגיש ר' ח"י עהרענרייך. יתר על כן, אין שום רמז טקסטואלי שר' יהודה החסיד הושפע משם ואכן הרב מרגליות דחה את הצעתו (אבל מטעמים אחרים - עיין שם).

2) ר' אליהו פוסק הצביע על ברכות נ"ז ע"ב כמקור לקטע הנידון. נאמר שם שאם חלם על מת ש"נטל כלים [=בגדים] מן הבית, סימן רע לבית. תרגמה רב פפא במסאנה וסנדלא, כל דשקיל שכבי מעלי, בר ממסאנא וסנדלא". כלומר, הסבירה רב פפא **במנעלים וסנדלים**, כל שלוקח המת בחלום מעולה, **חוץ ממנעלים וסנדלים**. מסביר הרב פוסק: יתכן שבן אדם שיקח מנעליו של מת יחלום באותו לילה על המת שבא לקחת את מנעליו וזהו סימן רע "כי אין מראין לו לאדם רק מהרהורי לבו ושמא יראה בחלומו שנוטלו בחזרה ויחוש לסכנה סגולית." גם הסבר פסיכולוגי זה קשה להלמו. הגמרא דברה על "סימן רע" ואילו ספר חסידים חושש מ"סכנה". רב פפא דבר על מת שנטל נעל מן החי ואילו ספר חסידים חושש לחי שנטל נעל מן המת (והרב פוסק היה מודע לקושי זה וכן הדגיש הרב עובדיה יוסף). אין איפוא שום קשר בין הגמרא בברכות והסעיף בספר חסידים.

3) ר' יקותיאל גרינוואלד ור' ראובן מרגליות הצביעו על יבמות ק"ד ראש ע"א ורש"י על אתר. מדובר שם בנעלים הפסולות לחליצה ונאמר בין השאר שאין לחלוץ עם סנדל "של זקן העשוי לכבודו". רש"י מפרש "לתכריכי מיתה" וכך פוסק ר' יוסף קארו (שו"ע אבן העזר קס"ט: כ"ג ור' פוסק הביאו כדי להציע הצעה דומה). ר' שלמה פריהוף מוסיף ומציין לירושלמי כלאים ט' ד', ל"ב ראש ע"ב. מסופר שם שר' ירמיה צוה לפני מותו להקבר בבגדיו, **במנעליו**, ובמקלו כדי שיוכל לקום מיד בבוא המשיח. אמור מעתה אולי הנעלים הנזכרות בספר חסידים היו **חלק מן התכריכים** ולפי התלמוד כל התכריכים אסורים בהנאה (סנהדרין מ"ז ע"ב ושו"ע יו"ד שמ"ט: א' הנ"ל)! אם כך הדבר, יתכן שר' יהודה החסיד אסר לתת את הנעלים לעני משיקולים הלכתיים. אולם גם הסבר זה אינו עומד בפני הבקורת מכמה טעמים: (א) למה דבר ספר חסידים על נעליים בלבד ולא על כל תכריכי המת? (ב) למה אסר את הדבר משום "סכנה" ולא משום איסור הנאה

בתכריכי המת? (ג) ומנין לנו שבימי ר' יהודה החסיד נהגו לקבור את המת במנעלים (הרי בימינו נקבר המת ללא מנעלים)? יש איפוא לחפש הסבר אחר לסעיף הנידון.

4) חמישה חכמים (ר' קלאפטער, עהרענרייך, טשערניק, וסרמן ופיינשטיין והשוה לדברי ר' צירלסון ויוסף) נותנים הסבר רפואי לדברי ספר חסידים. לדעתם חשש ר' יהודה החסיד מחולי המדבק והרי לדוגמא דברי הרב קלאפטער: "כמדומה לי שכוונתו רק בשעת הדבר . . . שהיא אנשטעקיק [=מדבק]. " ולכן יש להקפיד רק במנעלים שלבש המת בעת חליו או בשעת מותו ולא במנעלים שלבש בהיותו בריא. ואמנם כך פסקו ארבעה פוסקים למעשה (ר' טשערניק, טוקצ'ינסקי, וסרמן ויוסף והשוה לדברי הרב צירלסון בסוף תשובתו). הרב טוקצ'ינסקי מוסיף שאם מדובר במנעלים "שלא לבשם בימיו האחרונים - בערך שלושים יום - אין חשש ללבשם" ומשם עבר הפסק לספרו של הרב פעלדער. מאידך הרב פיינשטיין פסק שבעל ספר חסידים חשש ממחלה מדבקת אבל אם יודעים שהמת נפטר ממחלה שאינה מדבקת אין לחוש. הסבר זה אפשרי כי יש הרבה הסברים רפואיים למחצה בספר חסידים³ אבל בסעיף הנידון אין זכר לאותו הסבר ולאותו חילוק בין מנעלים שלבש המת בעת חליו לבין מנעלים אחרים.

5) ברם יש הסבר אחד פשוט ומשכנע לדברי ר' יהודה החסיד. הסבר זה הוצע בצורה עצמאית על ידי ששה חכמים שונים (ר' וויסטינעצקי, פוסק, צירלסון, לייטער, בעל ספר עצמות יוסף, ור' צבי פסח פרנק) ומהם הוא עבר להרבה פוסקים אחרים. הם מציעים להוסיף אות אחת לסעיף הנידון " מנעלים של מתה"⁴ והכוונה לאיסור הנמצא בברייתא בחולין צ"ד ע"א:

תנו רבנן: לא ימכור אדם לחבירו סנדל של מתה [= של בהמה מתה] בכלל [=כאילו היא] של חיה שחוטה מפני ב' דברים: א' מפני שמתעהו [רש"י: כי עור של בהמה שמתה מאליה, אין עורה חזק כשל בריאה שחוטה] וא' מפני הסכנה [רש"י: שמא מחמת נשיכת נחש מתה והארס נבלע בעור].

אין שום צל של ספק שזהו הפשט של דברי יהודה החסיד. כוונתו היתה שאסור לתת מנעלים שנעשו מעורה של בהמה מתה לעני יהודי⁵ מפני שיש בהן סכנה שמא מחמת נשיכת נחש מתה והארס נבלע בעור. אם כן, לא התכוון ספר חסידים כלל וכלל למנעלים של בן אדם מת אלא לבהמה מתה! וכך מסכם הרב צירלסון: "מעתה, הרי נפלה כל חומרת העולם [=העם] הנ"ל לגמרי בבירא [=בבור]". כלומר, כל הבסיס למנהג המאוחר הנידון נשמט כליל! יתר על כן, כפי שהדגיש הרב צירלסון, המנהג של זריקת או השחתת הנעלים "עוקר הלכה מפורשת

דאיסור של 'בל תשחית' (דברים כ':י"ט-כ'; רמב"ם הל' מלכים ו':י'); אינצקלופדיה תלמודית בערכו; ותחומין כרך א', עמ' 329-339) וכיצד יכול מנהג מאוחר כזה לדחות איסור דאורייתא! ולכן פוסק הרב צירלסון "דבאמת יש להקל בענין המנעלים בכל גוונים". הרב גרינוולד מסיים: "ובוודאי מאן דלא קפיד אין לחוש ולא קפדינן" [=ובוודאי מי שלא מקפיד אין לחשוש ולא מקפידים] על מנהג זה. והרב יוסף כותב: "אבל מי שאינו רוצה לחוש לזה ודאי שיש לו על מה לסמוך". וכך פוסק הרב פריהוף (בתשובתו הראשונה).

סיכומו של דבר, יש מנהג מאוחר מאד לא לקבל ולא לנעול נעליו של מת וזה הוביל לזריקת הנעלים לאשפה ואף להשחתתן. מנהג זה מבוסס על סעיף אחד בספר חסידים אבל אותו סעיף עסק בלי ספק במנעל של בהמה מתה ולכן "אין כלל מקור למנהג שנזרקין מנעל של מת" (ר' צבי פסח פראנק). יתר על כן. כל הזורק מנעליו של מת לאשפה עובר על איסור "בל תשחית" ללא שום הצדקה. לכן ראוי שכל יהודי יתן את מנעלי קרוביו המתים לעניים - הן יהודים והן גוים - ועל ידי כך יזכה את קרוביו שהלכו לעולמם במצות צדקה ובמצות הלבשת ערומים. ובשכר הפסוק "כי תראה ערום וכסיתו" (ישעיהו נ"ח:ז') יקויים בנו הפסוק "אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמת, והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך" (שם, ח').

הרב דוד גולינקין

בהסכמת כל חברי הוועד תשנ"א

הערות

- .1 לפוסקים המזכירים את המנהג ראה רשימת הספרות הרשומה בסוף התשובה.
- .2 על השפעתו הרבה של ספר חסידים על הפוסקים שבאו אחריו ראה Louis Jacobs, *Tree of Life*, Oxford, 1984, pp. 72, 79-80 notes 17-19.
- .3 ראה במפתח של מהד' וויסטינעצקי-פריימאן עמ' מ"ה בערכים "רופא" ו"רפואה" ובמהד' מרגליות עמ' תר"י בערך "רופא ורפואות".
- .4 אכן בפקסימיליה של ספר חסידים כ"י פארמה, מהד' איבן מרקוס, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 283 כתוב "של מת" אבל יתכן שהיה כתוב "מת" והגרש נשמט על ידי אחד המעתיקים וכרגיל בכתבי יד מכל התקופות. ומעניינים דברי הרב צירלסון על התיקון המוצע: "לכן נלע"ד שבדבריו נפלה טעות-הדפוס קטנה דהיינו שנשמטה כאן אתא קלילא (ה') וכו'. ועיין שם להסבר יפה מאד של כל הקטע בספר חסידים.
- .5 ולמה התיר בעל ספר חסידים למכרם לגוי? הרבה פוסקים ניסו לתרץ (ראה ר' יוסף, לייטער, מרגליות, פוסק וצירלסון) אבל יתכן יותר שהדבר נובע מיחסו השלילי של ספר חסידים לגויים. ראה על כך אצל יעקב כץ, בין יהודים לגויים, ירושלים, תשכ"א, פרק ח'.

ספרות

ר' יקותיאל גרינוואלד, כל בו על אבלות, ניו יורק, תשי"ז (ודפוס צילום), עמ' 58-59 ועמ' 91 הערה 20

ר' יהודה הכהן וויסטינעצקי ור' יעקב פריימאן, ספר חסידים ע"פ כ"י פארמא, מהד' ב', פרנקפורט
ע"נ מין, תרפ"ד, סימן תתשמ"ד, עמ' 379

ר' משה שמשון וסרמן, ספר שאילת משה, ירושלים, תשי"ז, חלק יורה דעה, סימן ע"ד

ר' יחיאל מיכל טוקצינסקי, גשר החיים, מהד' ב', ירושלים, תש"ך, עמ' צ"ב

ר' שלום שכנא טשערניק, משמרת שלום, חלק שני, כרך ב' המכונה חיים וברכה, בילגורייא, 1930,
ערך "סכנה", סעיף י"א

ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ג', ירושלים, תש"ך, חלק יורה דעה, סימן ה'

ר' זאב וואלף לייטער, שו"ת בית דוד, חלק א', הוצאה שניה, וין, תרצ"ב, סימן ל"א וסימן קמ"ה

ר' יונה מצגר, במעגלי החיים, 1988, עמ' 156

ר' ראובן מרגליות, ספר חסידים, ע"פ דפוס בולוניה, ירושלים, תשי"ז, סימן תנ"ד עמ' שי"ב והערתו
הארוכה ב"מקור חסד" שם, עמ' שי"ב-שי"ג.

ספר עצמות יוסף (מובא על ידי טשערניק, יוסף ולייטער)

ר' חיים יהודה עהרענרייך, אוצר החיים, שנה ד' מחברת ו' (אדר תרפ"ח), עמ' צ"ו-צ"ז

ר' אליהו פוסק, קובץ נטפות מור סימן נ"א בסוף ספר כורת הברית, לעמבערג, תרנ"ג, קל"ז ע"א-ע"ג

ר' משה פיינשטיין, אגרות משה, כרך ו', ניו יורק, תשמ"ב, יורה דעה, חלק ג', סימן קל"ג

ר' אהרן פעלדער - Rabbi Aaron Felder, *Yesodei Smochos*, New York, 1974, p. 37 and p. 46 n. 187

ר' צבי פסח פראנק - דבריו מובאים על ידי הרב טוקצינסקי

ר' שלמה פריהוף - Rabbi Solomon Freehof, *Reform Responsa*, 1960, 1973 (2nd ed.), No. 42, pp. 174-176;
Recent Reform Responsa, 1963, 1973 (2nd ed.), No. 32, p. 152

ר' אברהם אהרן פרייס, ספר חסידים, חלק ג', ניו יורק, תשכ"ה, עמ' 204

ר' יהודה ליב צירלסון, שו"ת עצי הלבנון, מאראמאראשסיגעט, תרפ"ב, סימן מ"ו

ר' משה קלאפטער, "מנעלים של מת", אוצר החיים הנ"ל, עמ' צ"ו